

PĂRVAN: NELINIȘTI ESCATOLOGICE

(NOTE DE LECTURĂ)

Alexandru Zub

Repere în timp

Există în cultura română o veche tradiție a discursului parenetic, de sorginte religioasă ori laică, pe seama căruia s-au produs deja numeroase analize, interpretări, comentarii¹. Suntem departe însă de a cunoaște ansamblul și chiar de a produce o sistematizare convenabilă pentru jumătatea de mileniu în care un asemenea discurs e atestat fără dubii.

În afară de aceasta, dacă literatura sapiențială a fost studiată oarecum sistematic în ultimul secol, unele aspecte ale discursului parenetic au rămas cumva în umbră. Între acestea, un loc de seamă îl deține literatura de tip escatologic, la care s-au referit constant unii teologi sau istorici ai vieții religioase, dar prea puțin încă profesioniștii istoriografiei laice, lucru deja sesizat de N. Iorga în prefața la **Învățăturile lui Neagoe**, pentru a nu aminti aici decât un demers al său dintr-o multitudine². Literații, filozofii, antropologii au fost, se pare, mai sensibili la resursele genului³.

Cu un sfert de secol în urmă, unul dintre aceștia observa că “sistemul intelectual din cultura română, așa cum ni-l dezvăluie mai limpede limbajul figurativ, nu s-a desprins net de cel propus de către civilizația bizantină, în secolul XVI, moment de culme a tradiției medievale ce se deschide spre elemente de Renaștere; în acest răstimp, literatura istorică, opera lui Neagoe, splendoarea frescelor din Moldova mărturisesc un anume atașament față de Bizanțul care fusese, la începutul celui de al doilea mileniu, mentorul, în materie de doctrină, al intelectualilor din Sud-Est, și centru sacru pentru masele largi”⁴. Este o remarcă demnă de reținut, căci fixează sensul unei tradiții și poate constitui un punct de plecare pentru demersul nostru.

În adevăr, de la **Învățăturile** atribuite lui Neagoe Basarab până la

¹ Cf. Al. Duțu, **Cărțile de înțelepciune în cultura română**, București, 1972; Dan Horia Mazilu, **Recitind literatura română veche**, II, București, 1998; III, 2000.

² **Învățăturile lui Neagoe Vodă (Basarab) către fiul său Teodosie**, Vălenii de Munte, 1910.

³ Dan Horia Mazilu, **op.cit.**

⁴ Al. Duțu, **Cultura română în civilizația europeană modernă**, București, 1978, p. 231-232.

poemul **Viața lumii** de Miron Costin și unele pasaje din scrierile istorice ale acestuia, asistăm la tensiuni sporite, la primejdii de nespus, care îl fac pe cronicar să se întrebe dacă “nu va fi pus (...) Dumnezău țărâi aceștia ȣenchiu și soroc de sfârșire”⁵. Timpul era măsurat, extincția colectivă se putea produce oricând.

Regăsim asemenea neliniști ale “pieirii” în **Divanul** lui Cantemir, în cronică lui Neculce, în textele “moralicești” din Transilvania Luminilor, în scrierile de caracter parenetic din epoca regenerării naționale, definind un parcurs legat de modelele formative, de filozofiile subiacente, de idealurile respective. Gestiunea timpului și a “talanților” cu care se ivește oricine pe lume i-a preocupat pe monahii rămnicieni, în secolul XVIII, iar scrierile lor au iradiat peste tot în spațiul românesc, difuzând idei ce trebuiau să contribuie la înnobilarea individului și la progresul social⁶. Sursa lor cea mai fecundă era **Biblia** însăși⁷, după cum rezultă din **Introduție** la *Arhiva românească* și din faimosul **Cuvânt introductiv** rostit de Kogălniceanu la Academia Mihăileană⁸, dar și din alte scrieri, unde teama de pierdere a identității, de “pieire”, de extincție istorică apare, ca și la alți contemporani, ca un apel la fortificare prin valorile spiritului și prin istorie⁹. Constatând declinul, mizeria, “ticăloșia” din prezent, Kogălniceanu părea atins de unda unui pesimism care i-a descumpănit pe mulți contemporani. “Într-o așa stare, oare n-am fi coți pentru pieire, oare solia noastră nu ni s-a sfârșit pe pământ, oare nu ne-a venit rândul ca să trăim numai în istorie, și încă și atunci dacă vom avea istorie? Ba nu, vremea pieirei nu ne-a venit, sângele nostru este tânăr, pentru că este înnoit prin nenorociri. Vom avea încă zile frumoase pe pământ. Dar pentru a le avea, trebuie să ne cunoaștem solia ce Dumnezeu ne-a dat”, lucru posibil numai pe calea istoriei, ca instrument autocognitiv și sursă de îmbărbătare continuă¹⁰. Editorul revistei *Arhiva românească* nu era singurul care gândea astfel. Ajunge să ne amintim de poemul **Cântarea României**, de Cugetările lui Alecu Russo, de scrierile

⁵ Apud Dan Horia Mazilu, **op.cit.**, III, p. 78-80: **Sfârșitul istoriei...?**

⁶ Cf. Al. Duțu, **Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700-1821)**, București, 1968, *passim*.

⁷ Cf. Al. Zub, **Istoria după Biblie. Reflecții privitoare la procesul regenerării românești**, în *Ȣacoromania*, VIII, 1988, p. 91-113.

⁸ M. Kogălniceanu, **Opere**, II, ed. Al. Zub, București, 1976, p. 386.

⁹ **Ibidem**, p. 404; Cf. și Dan Simonescu, **Probleme de educație și învățământ în literatura parenetică**, în **Omagiu lui P. Constantinescu-Iași**, București, 1965, p. 709-715.

¹⁰ M. Kogălniceanu, **op.cit.**, p. 403-404.

lui N. Bălcescu, între care și **Manualul bunului român**, unde inspiratul istoric ținea să stimuleze un civism în acord cu exigențele lumii moderne, așa cum acestea erau sesizate de pașoptiști și cum vor continua să rămână în deceniile următoare.

În 1871, adunați la mormântul lui Ștefan cel Mare, studioșii români din noua generație își rosteau, prin glasul lui A.D. Xenopol, nădejdea într-un viitor mai bun, convinși că se împlinea astfel “legea naturii, că un popor are puțință de a trăi și a se dezvolta până ce a revărsat în lume tot cuprinsul său sufletesc”¹¹. Participant la reuniune, Eminescu se considera, la rândul-i, “un credincios agent al istoriei”, în sensul că împlinea, alături de alții, un rol anume “în înlănțuirea timpilor”¹². Era convins că poporul său nu va pieri cât timp nu uită “noblețea seminției” sale¹³. “Ce-au fost românii când eu n-am fost, ce vor fi ei când eu n-oi mai fi? Oare eu, tu, el, nu e totuna? (...) Eu e Dumnezeu, națiunea mea e lumea; cum fără eu nu e Dumnezeu, astfel fără națiunea mea nu e lume”¹⁴. Istoria românilor se cuvenea deci plasată în economia divină, într-un timp ale cărui dimensiuni și resurse nu pot fi stabilite integral. Implicat și el în reuniunea de la Putna, ca membru al juriului, Maiorescu nu gândea altfel atunci când susținea că “puterile unui popor, fie morale, fie materiale, au în orice moment o cantitate mărginită” și de aceea nu e permis a fi neglijent cu “această sumă a puterilor”, cu materia disponibilă. “Ai un singur bloc de marmură: dacă îl întrebuințezi pentru o figură caricată, de unde să mai poți sculpta o Minervă?”¹⁵

Conștiința limitelor în acest domeniu era un câștig relativ recent, bazat pe studiile etnopsihologice, deja spectaculoase în Germania și semnificative chiar la noi¹⁶, grație lui Xenopol, Eminescu, Slavici, Rădulescu-Motru etc., studii care la începutul secolului XX intrau într-o altă fază. Noua etapă se întemeia mai ales pe investigații istorice, dar și pe un aport de seamă venit dinspre etnologie, folclor, antropogeografie, sociologie. Era o direcție ce datora mult istoricului N. Iorga și elevilor săi din “școala critică”, între care V. Pârvan s-a impus de la început ca o figură proeminentă.

¹¹ A.D. Xenopol, **Scrieri sociale și filozofice**, București, 1967, p. 209.

¹² M. Eminescu, **Opera politică**, I, București, 1941, p. 43.

¹³ **Ibidem**, p. 305.

¹⁴ Idem, **Cugetări**, București, 1979, p. 60.

¹⁵ T. Maiorescu, **Cugetări și aforisme**, București, 1986, p. 135.

¹⁶ Cf. Al. Zub, **De la istoria critică la criticism. Istoriografia română sub semnul modernității**, București, 2000, p. 284-297; **Sugestiile etnopsihologice**.

Discurs regenerativ și propensiune escatologică

La Liceul "Codreanu" din Bârlad, unde a beneficiat de o bună inițiere umanistică, V. Pârvan a rostit, în 1899, o conferință despre **N. Bălcescu: Cântarea României**¹⁷, temă ce îl obliga să reflecteze asupra pașoptismului și a fenomenului regenerării naționale în ansamblu. Poemul amintit, cu o paternitate încă nesigură atunci, reprezintă chintesența aceluia fenomen, tratat ca atare de exeget. Ceva din suflul escatologic al poemului se recunoaște în opera eseistică a acestuia, după cum se recunosc și destule idei profesate de istoricul pașoptist.

Se poate spune că a fost o întâlnire de destin, cum ar fi și aceea cu N. Iorga, la Universitatea din București, un an mai târziu, tocmai atunci când intempestivul istoric se afla în plină luptă cu lumea academică, pe care o atacase dur în câteva lucrări (**Opinions sincères; Opinions perniciosuses** etc.), fiind la rândul său atacat în fel și chip. În același timp, cu ajutorul lui I. Bogdan, a fost primit să lucreze ca "scriitor" la Biblioteca Academiei, al cărei custode era I. Bianu, înconjurat de alți ardeleni, între care Al. Lapedatu și Nerva Hodoș. Prin ei, Pârvan s-a putut familiariza cu problematica intracarpatină, iar fondurile documentare existente i-au permis să studieze monografic personalitatea altui istoric pașoptist, Al. Papiu-Ilarian¹⁸. A descins și în timp, studiind raporturile moldo-ungare în epoca lui Ștefan cel Mare¹⁹ și chiar o temă mai veche, de istoriografie, legată de cronica Notarului Anonim²⁰. Problematika românească din spațiul transilvan i-a devenit astfel destul de familiară pentru a colabora cu I. Lupaș și alții la o sinteză istorică. A scris câte ceva despre G. Lazăr și Avram Iancu, figuri eminente ale renașterii noastre²¹. A avut apoi relații amicale cu unii fruntași ai culturii române de peste munți, îndeosebi cu G. Bogdan-Duică, Octavian Tăslăuanu și Onisifor Ghibu. Ultimii doi aveau să-l evoce de altfel, în chip memorabil, tocmai pe linia unui mesianism afin cu cel practicat de militanții ardeleni²².

¹⁷ V. Pârvan, **Scrieri**, ed. Al. Zub, București, 1981, p. 638-657.

¹⁸ Cf. Al. Zub, **Vasile Pârvan, biobibliografie**, București, 1975, nr. 125-129, 141, 142, 360, 361, 368.

¹⁹ V. Pârvan, **Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria**, București, 1905.

²⁰ Idem, **Românii în cronica Notarului Anonym al regelui Bela**, Oradea, 1977.

²¹ Idem, **O răsplată împărătească**, în **Sămănătorul**, II, 1903, 13, p. 200-204; **O importantă scrisoare despre G. Lazăr**, în **Convorbiri literare**, XXXVI, 1903, 12, p. 1145-1147.

²² Octavian Tăslăuanu, **Amintiri de la "Luceafărul"**, București, (1936), p. 165-176; Onisifor Ghibu, **Oameni între oameni**, București, 1990, p. 482-502; **Vasile Pârvan**.

Important pentru ceea ce urma să facă Pârvan a fost însă impulsul dat de N. Iorga, al cărui proiect de îndrumare socioculturală tocmai se contura la *Sămănătorul*, apoi în publicațiile proprii, cu o energie care l-a contaminat și pe tânărul său discipol, ajuns la Berlin și dispus, acum, la acțiune politică. “Pătimaș” întru patriotism, era convins că numai prin “muncă, dragoste pentru binele neamului, jertfă a intereselor și a comodităților proprii” se putea ieși la liman. Cu această credință, îl asigura pe “magistru”, la 30 noiembrie 1905, că “încă un soldat al cauzei celei drepte” îi stătea la dispoziție²³.

Cum s-a achitat de această promisiune? Răspunsul ar trebui să cuprindă mai toată biografia lui Pârvan, structurată pe marile probleme ale națiunii române, cu accente de impetuozitate în primii ani, până în preajma războiului de întregire, cu manifestări mai discrete, adesea pline de melancolie și pesimism²⁴, în perioada ce a urmat, până la stingerea sa din viață, în 1927. Ne-am referit adesea la unele acțiuni ale sale, pe tărâm științific ori socio-cultural și am căutat chiar să-i conturăm personalitatea în ansamblu²⁵. Am pus în discuție, la urmă, câteva momente mai dramatice, în legătură cu acuza de “trădare națională”, cu pierderea soției și a copilului în vremea războiului, cu tentativa de a fi implicat într-o reformă a bisericii, în crearea unui partid politic etc.²⁶

Vom face, momentan, numai câteva observații legate de discursul parenetic dezvoltat de Pârvan, cu unele inflexiuni escatologice despre care, după câte știm, nu s-a scris încă. Un exeget atrăgea totuși atenția asupra faptului că “Pârvan e primul care să fi vorbit tinerilor despre spiritualitate, despre neliniște (ecou poate al kierkegaardiei *Angst*)”, că a cultivat eroicul și monumentalul, că simbolizează el însuși “condiția tragică, neliniștea în fața neantului”²⁷.

În mod curios, istoricul preocupat să afle soluții de redresare colectivă și de o inserție cât mai onorabilă a poporului său în lume, manifesta o jubilație regenerativă, mesianică, de sursă pașoptistă, în timp

²³ V. Pârvan, *Correspondență și acte*, ed. Al. Zub, București, 1973, p. 22.

²⁴ Cf. Al. Busuiocanu, *Istoria literaturii române. Compendiu*, București, 1998, p. 22.

²⁵ Al. Zub, *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, Iași, 1974; *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, 1983; *Les dilemmes d'un historien: Vasile Pârvan*, București, 1985 (*Vasile Pârvan. Dilemele unui istoric*, Iași, 2002).

²⁶ Al. Zub, *Un episod dramatic din istoria Ligii Culturale*, în *Carpica*, XXIII, 1, 1992, p. 7-13; *Vasile Pârvan, un posibil candidat la primul României*, în *Carpica*, XXIV, 1993, p. 9-16.

²⁷ G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, ed. 1982, p. 949-951.

ce emitea un discurs melancolic, de sorginte marc-aureliană, pigmentat cu scepticism de factură modernă.

La 24 ianuarie 1906, el a rostit o conferință despre **Unire**, la Societatea Academică Română din Berlin, în care propunea un amplu și complex program regenerativ, întemeiat pe analiza „paralelogramului forțelor” disponibile²⁸. Peste câteva luni, a conceput, împreună cu Traian Bratu, o **Scrisoare de la câțiva dascăli plecați în străini către colegii lor din țară**²⁹, cu ocazia unui mare congres didactic ce urma să se organizeze la 8-12 septembrie din același an. Misiva începea cu un moto din Fichte: “A sta și a se plânge de stricăciunea și pieirea oamenilor, fără a pune mâna, ca să le micșorezi, e femeiesc. A pedepsi și a batjocori amar, fără de a spune oamenilor cum să se facă mai buni, e lipsă de bunăvoință. Acțiune! Acțiune! Iată pentru ce trăim. Statul prezent nu poate fi zidit prin măsuri artificiale, din orice material existent, ci națiunea trebuie mai întâi formată și educată în vederea lui”³⁰.

E un pasaj semnificativ și pentru atitudinea lui Pârvan față de problematica națiunii în raport cu statalitatea la începutul secolului XX. Grija cu care a urmărit distribuția acelei *scrisori* deschise denotă un patetism al implicării, lesne sesizabil și în corespondența aceluiași moment³¹. Tânărul istoric, acompaniat de Traian Bratu, încă la Berlin atunci, insista pentru cea mai amplă difuziune și pentru comentarii în presă, astfel ca broșura să aibă ecouri cât mai puternice. I. Lupaș, preot și istoric din Transilvania, o comenta astfel: “Citirea ei mi-a prilejuit momente de adevărată înălțare spre culmile chemării grele de dascăl român într-o țară *supusă străinului*! Și în multe locuri am simțit cum se desprind din șirele tipărite mărunț aceleași accente viforoase, cari înainte de asta tocmai cu o sută de ani au putut să smulgă, prin vestitele **Reden an die deutsche Nation**, întregul neam colțuros al prusacilor din mocirla rușinei și a decăderii. Doresc din inimă cânticelii Dv., insista Lupaș, să aibă în cercul acelora pentru care ea a fost scrisă barem o parte din succesul fără pereche de care s-au învrednicit trâmbițele de arhanghel ale unui Fichte!”³²

Am reprodus această secvență epistolară numai spre a semnala un

²⁸ V. Pârvan, *Scrieri*, 1981, p. 95-109.

²⁹ *Ibidem*, p. 115.

³⁰ *Ibidem*. Asupra acestui episod, cf. Onisifor Ghibu, *op.cit.*, p. 482-485.

³¹ Cf. Ștefan Lemny, *Vasile Pârvan către Traian Bratu: scrisori inedite*, în *A/IAI*, XXIV, 1987/1, p. 411-414.

³² *Ibidem*, p. 413.

tip de atitudine, fiindcă altminteri Pârvan era cu totul nemulțumit de tăcerea presei și chiar a celor de pe lista cu destinatari. *Neamul românesc* o ignorase, sub cuvânt că broșura nu amintea de mișcarea pornită de N. Iorga în luna martie, același an, iar *Sămănătorul* o critica, sub semnătura lui I. Scurtu, după cum rezultă dintr-o misivă trimisă lui Bratu la 16/29 august 1906³³. Reiese din același text că autorii broșurii voiau să publice un mesaj analog și pentru preoțime. “Dacă ar fi să vorbim drept, încheia Pârvan, apoi ar trebui ca față de clerul din România să fim de-o asprime cum nu s-a mai văzut”. Se îndoia însă că un asemenea demers ar avea ecoul scontat, din moment ce “revistele bisericești mai de seamă” n-ar consimți să-l reproducă³⁴.

La finele aceluiași an, 1906, atât de plin în existența tânărului cărturar, Pârvan făcea o pledoarie insistentă pentru o revistă de specialitate, una care să stimuleze progresul istoriografiei române³⁵. A socotit oportun să amintească atunci, ca un *memento mori*, cuvintele unui scriitor elvețian, Gottfried Keller, demne de reprodus și ele: “Precum i se cade omului în floarea vârstei să se gândească din când în când la moarte, tot așa poate el să privească în ceasuri de contemplare la sfârșitul sigur al patriei sale, pentru ca astfel cu atât mai adânc să iubească prezentul ei; căci totul e trecător și supus schimbării pe pământ. Sau, poate, n-au pierit națiuni cu mult mai mari decât suntem noi? Nu! Un popor care știe că o dată nu va mai fi își folosește zilele cu atât mai activ, trăiește cu atât mai mult și lasă o glorioasă amintire; căci el nu-și va acorda nici o odihnă, până nu va fi scos la lumină și pus în aplicare toate facultățile care zac în el, întocmai ca un om harnic, care-și așează casa înainte de a pleca pentru veșnicie”³⁶. Un asemenea gând rostise și A. D. Xenopol, în 1871, la Putna, asigurându-și contemporanii că “un popor are puțință de a trăi și a se dezvolta până ce a revărsat în lume tot cuprinsul său sufletesc”³⁷.

Marile spirite se aseamănă. Dezvoltând finalmente o concepție tragică³⁸, Pârvan a știut să rămână până la capăt un militant pentru înnobilarea semenilor săi. Și-a pus toată energia, toată viața, tot geniul în

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, p. 414.

³⁵ V. Pârvan, *op.cit.*, p. 130-135.

³⁶ Ibidem, p. 134.

³⁷ A.D. Xenopol, *op.cit.*, p. 209.

³⁸ T. Vianu, *Vasile Pârvan și concepția tragică a existenței*, în vol. *Idealul clasic al omului*, București, 1975, p. 88-104.

slujba acestora și a făcut din istorie un discurs consolator³⁹. Elevii săi, cei care l-au ascultat sau numai l-au citit⁴⁰, aveau să-i nuanțeze mesajul cu propriile lor experiențe, adesea la fel de dramatice⁴¹. Mircea Eliade nutrea pentru el un sentiment de compasiune fraternă. Anul morții *magistrului* este chiar acela în care a reușit să dea contur unui **Itinerariu spiritual**, lansând astfel o provocare ce a născut o lungă dispută generaționistă⁴². La 2 ianuarie 1928, Eliade publica în **Cuvântul** un text și mai provocator, mai febril ca tonalitate, **Anno Domini**, în care invita pe cei sensibili la un asemenea mesaj să considere că dispun numai de crugul abia început pentru a-și da măsura creativității lor⁴³.

Lecția lui Pârvan, nutrită mai ales din filozofia stoică, dar și din Fichte, la care s-a referit undeva și Eminescu⁴⁴, începuse a rodi și va continua să contamineze posteritatea în diverse modalități⁴⁵. Dimensiunea escatologică e numai una din efectele ei roditoare⁴⁶. Nu am făcut aici decât să semnalăm câteva repere pentru o posibilă analiză. Textul pârvanian, ca și contextul său, merită încă toată atenția.

³⁹ Cf. Al. Zub, **Vasile Pârvan: istoria ca discurs consolator**, în *SCIVA*, 44, 1993, 1, p. 9-17.

⁴⁰ Cf. G. Călinescu, **op.cit.**

⁴¹ Cf. Mircea Vulcănescu, **Vasile Pârvan**, în *Viața românească*, LXXVII, 1982, 5, p. 15-18.

⁴² Textul **Itinerariului spiritual** și principalele reacții în Iordan Chimet (ed.), **Dreptul la memorie**, IV, Cluj-Napoca, 1993, p. 458-549.

⁴³ M. Eliade, **Anno Domini**, în *Cuvântul*, IV, 973 (2 ian., 1928), p. 3.

⁴⁴ O. Ghibu, **op. cit.**, p. 484.

⁴⁵ Cf. Al. Zub, **Pe urmele lui Vasile Pârvan**, București, 1983, p. 325-355.

⁴⁶ Idem, **Temps et propension eschatologique dans les premières décennies du XXe siècle**, în vol. **Temps et changement dans l'espace roumain**, éd. Al. Zub, Iași, 1991, p. 151-166.